

*Х.З. Махмудов, д-р екон. наук, В.В. Даценко,
Дніпропетровська державна фінансова академія*

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТА ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ ДЕРЖАВИ

У статті розглянуто механізм пенсійного страхування як один із елементів фінансової системи держави. На основі аналізу результатів діяльності Пенсійного фонду України за 2006–2009 рр. виявлено загальні проблеми пенсійного страхування та розроблено напрями його вдосконалення.

Ключові слова: пенсійне страхування, фінансова система, пенсійний фонд, бюджет, заробітна плата, солідарна пенсійна система, накопичувальна пенсійна система, страховий стаж.

Постановка проблеми. Поряд з важливими соціально-економічними та політичними питаннями, що домінували в інформаційному просторі останнім часом, помітно виділилася тема реформи пенсійної системи в Україні. Система пенсійного забезпечення є важливою складовою соціально-економічної стратегії держави, тому її удосконалення є необхідною умовою створення ефективної системи соціального захисту населення. Українська пенсійна система на сьогодні є фінансово нестабільною. Вона не забезпечує розмір пенсій відповідно до трудового внеску більшості громадян і водночас створює умови для пільгового (здебільшого несправедливого) пенсійного забезпечення значної кількості пенсіонерів.

Незважаючи на широкий спектр досліджуваних проблем і не зменшуючи вагомості і значущості внеску українських учених, питання формування системи пенсійного страхування потребує більш глибокого науково-теоретичного та прикладного опрацювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляду та визначенню місця пенсійного страхування у фінансовій системі України присвячені наукові праці В.М. Опаріна, Н. Горюк, В. Ульянова та інших.

У своїй роботі Н. Горюк [1] досліджує питання, пов'язані з визначенням місця накопичувального пенсійного страхування у фінансовій системі країни. На думку В. Ульянова [4], пенсійне страхування безумовно є стимулом трудової активності населення. Забезпечення гідного рівня життя населення є однією з найважливіших функцій держави.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. У науковій літературі недостатньо досліджено сутність поняття “пенсійне страхування”, а також місце та роль пенсійного страхування у фінансовій системі держави в умовах переходу до соціально орієнтованої ринкової економіки. Враховуючи світові тенденції розвитку пенсійного страхування, необхідно приділити більше уваги вивченню особливостей формування пенсійного страхування як елемента фінансової системи України.

Метою статті є дослідження функціонування пенсійного страхування в Україні, розробка напрямів його вдосконалення за 2006–2009 рр.

Виклад основного матеріалу. Фінансова система держави – це сукупність фінансових інститутів, кожний з яких сприяє утворенню та використанню відповідних централізованих і децентралізованих фондів коштів для здійснення фінансової діяльності держави, тобто діяльності з приводу мобілізації, розподілу та використання централізованих і децентралізованих фондів коштів для виконання завдань і функцій держави та органів місцевого самоврядування.

Якщо характеризувати фінансову систему з позицій економіки, то вона буде значно ширшою і включатиме державні фінанси (бюджет держави, фонди цільового призначення, державний кредит, фінанси державних підприємств), фінанси суб'єктів господарювання, міжнародні фінанси (валютний ринок, фінанси міжнародних організацій, міжнародні фінансові інституції) та фінансовий ринок (ринок грошей, ринок капіталів, кредитний ринок і ринок цінних паперів).

Особливу фінансову ланку становлять спеціальні фонди, що мають певне цільове призначення та визначену законодавством самостійність. Переважно кошти, що надходять до таких фондів, спрямовані на підтримання соціальної політики держави – забезпечення зайнятості населення, державного страхування у разі безробіття, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням, похованням тощо.

Пенсійний фонд України є загальнодержавним цільовим фондом коштів, який не входить до складу державного бюджету, і має свій апарат та власні повноваження у сфері здійснення контролю за мобілізацією і витрачанням зібраних коштів.

За сучасних умов в Україні система пенсійного страхування потребує глибокої трансформації в напрямі максимальної відповідності вимогам ринкової економіки. Вітчизняне пенсійне законодавство передбачає дві форми пенсійного страхування: загальнообов'язкову і добровільну.

В Україні обов'язкове пенсійне страхування полягає в тому, що сам факт укладання трудового договору чи реєстрації особи як суб'єкта підприємницької діяльності породжує зобов'язання сплачувати визначені законодавцем страхові внески незалежно від волі працівника чи роботодавця.

Аналіз заходів, що здійснювалися в Україні впродовж останніх років для збереження і розширення трудових ресурсів потенціалу як основи розвитку загальнооекономічних процесів суспільства і базового потенціалу для забезпечення збалансованості бюджету Пенсійного фонду, виявилися неефективними.

Невиважена фіскальна політика в умовах фінансової кризи, обумовлена додатковим навантаженням на роботодавців за рахунок стягнення податків і зборів раніше визначених законодавством термінів, значні обсяги неповерненого з бюджету податку на додану вартість, фактичне призупинення з 2008 року кредитування банками виробничого сектора

економіки призвели до спаду виробництва, дефіциту обігових коштів у роботодавців, негативно позначилися на процесах у соціально-трудої сфері, легалізації зайнятості та оплати праці, скороченні робочих місць, а відповідно, і на рівні надходжень страхових внесків до Пенсійного фонду та збалансованості його бюджету [2].

Аналіз динаміки ВВП, показників бюджету Пенсійного фонду та фонду оплати праці за 2006–2009 роки свідчить про випереджаючі темпи зростання видатків Пенсійного фонду порівняно із зростанням ВВП та фонду оплати праці. Динаміка номінального ВВП, фонду оплати праці, доходів і видатків Пенсійного фонду за 2006–2009 роки наведена в таблиці 1.

Порівняльний аналіз співвідношення доходів і видатків Пенсійного фонду (без урахування обсягів бюджетних позичок) свідчить про зростання диспропорцій між видатками Пенсійного фонду та його доходами з 4,8 % у 2008 році до 11,6 % у 2009 році.

Таблиця 1

Динаміка номінального ВВП, фонду оплати праці, доходів і видатків Пенсійного фонду України за 2006–2009 рр.

Рік	Номінальний ВВП, млн. грн.	Фонд оплати праці, на який нараховуються внески, млн. грн.	Питома вага ФОП у ВВП, %	Доходи ПФУ, млн. грн.	Видатки ПФУ, млн. грн.
2006	544 153,0	16 285,8	29,9	72 197,1	74 007,5
2007	720 731,0	220 340,0	30,6	101 379,8	99 940,5
2008	949 864,0	290 326,7	30,5	143 488,2	150 349,1
2009*	1 046 500,0	301 100,0	28,8	148 372,7	165 590,0

*Розраховано авторами на підставі статистичних даних www.vpf.spov.com.ua.

У структурі надходжень бюджету Пенсійного фонду частка коштів державного бюджету впродовж 2006–2009 років зростає з 24,2 до 39,8 %.

Бюджет Пенсійного фонду у 2009 році виконано з дефіцитом у розмірі 31 млрд. грн., або в 2,4 рази більше запланованого. Своєчасна виплата пенсій громадянам упродовж 2009 року забезпечена Пенсійним фондом лише завдяки отриманню на постійній основі позичок з єдиного казначейського рахунку на загальну суму 36 млрд. грн., з яких 17,4 млрд. грн. на кінець року залишилися непогашеними.

Спрямування коштів з єдиного казначейського рахунку на покриття тимчасових касових розривів бюджету Пенсійного фонду зумовило недофінансування окремих бюджетних програм, зокрема й соціальних.

Розбалансуванню бюджету Пенсійного фонду сприяли наявність пільг зі сплати страхових внесків, здійснення Пенсійним фондом ряду невластивих йому видатків, передбачених законодавством, а також значне зростання обсягів недоїмки зі сплати страхових внесків та високі темпи скорочення кількості застрахованих осіб і страхувальників.

Неправомірні дії Уряду України з відстрочення сплати страхових внесків державними вугледобувними підприємствами та неефективні заходи щодо погашення заборгованості з виплати заробітної плати призвели до зростання недоїмки до Пенсійного фонду на 80,1 %, обсяг якої за станом на 01.01.2010 досяг 3,9 млрд. гривень.

Упродовж 2009 року кількість страхувальників, які перебувають на обліку у Пенсійному фонді, скоротилася на 203 100 осіб, а середньооблікова кількість застрахованих – на 950 000 осіб.

Законодавство у сфері пенсійного забезпечення залишається неуніфікованим, не приведеним у відповідність з принципами, передбаченими Законом № 1058, та нестабільним. Питання запровадження тих чи інших доплат і проведення перерахунків пенсій регулюються в межах бюджетного року.

Нормативно-правові акти, що визначають порядок формування та виконання бюджету Пенсійного фонду, регулюють систему його фінансової та бухгалтерської звітності, недосконалі, застарілі, що ускладнює здійснення контролю за використанням як бюджетних, так і власних коштів Пенсійного фонду.

Нормативно не урегульовано порядок надання Пенсійному фонду бюджетних позичок з єдиного казначейського рахунку на покриття тимчасових касових розривів.

Зростаюча залежність бюджету Пенсійного фонду від коштів державного бюджету та значні обсяги його доходів і видатків вимагають затвердження бюджету Пенсійного фонду не постановою Уряду, а відповідним законом, що посилить контроль за ефективністю управління коштами загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Пенсійні системи удосконалюються практично в усьому світі, насамперед у країнах з високорозвиненими суспільними відносинами. Це зумовлено тенденціями старіння населення. Тому, крім підвищення пенсійного віку, запроваджуються інші, побудовані на принципово нових засадах, системи пенсійного забезпечення, які розосереджують ризики і послаблюють їхній вплив.

Для України найбільш прийнятною є багаторівнева пенсійна система. З урахуванням цього пенсійну реформу слід проводити за трьома напрямками: реформування солідарної системи, створення обов'язкової накопичувальної системи і розвиток добровільної накопичувальної системи.

Реформування пенсійної системи – складний, багатогранний і комплексний процес, який має істотно змінити баланс політичних, економічних і соціальних інтересів населення, систему державних фінансів, функціонування ринків праці та капіталу. Відповідний успіх цієї справи значною мірою залежатиме від узгодженості дій у суміжних напрямках ринкового трансформування економіки.

Реформування пенсійної системи має бути підкріплене адекватними змінами в оподаткуванні, які заохочували б роботодавців і найманих

працівників до накопичення та інвестування пенсійних заощаджень. З цією метою необхідно:

- знизити ставки оподаткування доходів фізичних осіб, що сприятиме підвищенню доходів населення та їх легалізації і збільшенню пенсійних внесків;
- звільнити від оподаткування частину доходів фізичних та юридичних осіб, яка спрямовуватиметься в накопичувальну пенсійну систему;
- звільнити від податку на прибуток інвестиційні доходи, одержані від вкладення пенсійних коштів;
- включити до системи оподаткування доходів фізичних осіб виплати з накопичувальної пенсійної системи;
- звільнити суб'єктів господарювання, які управляють пенсійними коштами, від податку на додану вартість послуг з обслуговування пенсійних активів, оскільки це призводить до адекватного зменшення пенсійних виплат;
- розробити правовий та економічний механізми залучення доходів, одержаних від легалізації та податкової амністії, до пенсійних фондів.

Важливим напрямом поліпшення фінансування пенсійного страхування населення може бути виведення заробітної плати з тіні, головним чином, шляхом зменшення податкового тягаря на неї. Існуюча в даний час система оподаткування доходів громадян, завдяки високій ставці, не стимулює отримання таких заробітків через касу підприємства, а створює об'єктивні умови для їх приховування та отримання у вигляді готівки. При цьому працівник економить на податках, але втрачає на послугах державного соціального страхування. Роботодавець заощаджує на сплаті відрахувань у соціальні фонди, що для нього є досить вагомим джерелом отримання додаткового незаконного прибутку [2].

До найголовніших пріоритетів реформування солідарної пенсійної системи на сучасному етапі слід віднести вдосконалення механізму індексації пенсій з метою підтримки купівельної спроможності доходів та запобігання бідності пенсіонерів порівняно з рештою населення.

Проблеми індексації пенсій існують і в розвинутих країнах. Це пов'язано з недосконалістю індексації пенсій на інфляцію: певний лаг між зростанням загальних доходів населення та індексацією пенсій у зв'язку із зростанням цін загрожує поширенням бідності старих людей відносно середніх стандартів суспільства, постійним відставанням купівельної спроможності пенсій.

Слід також розглянути питання щодо ліквідації пільгових дострокових пенсій. Збереження розгалуженої системи пенсійних пільг, успадкованої від радянських часів, є одним з головних чинників, що здійснює дестимулюючий вплив на економічну активність населення України.

Насамперед слід відзначити, що право виходу на пенсію раніше встановленого віку не може вважатися адекватною компенсацією за працю у шкідливих умовах чи особливий характер роботи. Для кожної окремої людини і для суспільства загалом набагато важливіше (і, зрештою, вигідніше)

запобігти втратам здоров'я через несприятливі умови на робочому місці, зберегти і подовжити тривалість активного періоду життя. Натомість можливість раніше вийти на пенсію може бути навіть стимулюючим чинником для зайнятості в подібних умовах. При цьому роботодавцеві часто буває дешевше сплачувати внески чи компенсацію на виплату дострокової пенсії, ніж покращувати умови праці.

Вважаємо за доцільне обмежити тривалість періоду роботи у шкідливих чи особливих умовах терміном, припустимо, з огляду на збереження здоров'я й працездатності (тобто без права на достроковий вихід на пенсію). Подібні норми були прийняті в більшості європейських країн постсоціалістичного простору. Звичайно, таке обмеження має запроваджуватися одночасно з комплексом заходів, спрямованих на створення нових робочих місць з належними умовами праці.

Недостатній розмір пенсійних виплат неспроможний задовольнити потреби пенсіонерів у повноцінному харчуванні, лікуванні тощо, позбавляє їх можливості вести активний спосіб життя, підтримувати нормальний стан здоров'я й користуватися багатьма соціальними благами.

Для попередження бідності серед пенсіонерів та підтримки життєвого рівня після виходу на пенсію в більшості країн (виняток становлять, як правило, індивідуальні чи групові приватні пенсійні схеми) встановлюється гарантований мінімальний розмір пенсійної виплати. Такі мінімальні гарантії доходу є основною формою соціальної безпеки людей похилого віку, особливо для тих, які за трудового періоду мали низьку заробітну плату або належать до уразливих категорій населення (іммігранти, жінки, ін.).

Впровадження нової трирівневої пенсійної системи в Україні лише почалось. Проте вже перші кроки реформування свідчать про створення всіх необхідних умов для її реалізації. Цілком очевидно, що з моменту введення в дію Закону № 1058 процес пенсійної реформи вступив у фазу активних практичних дій. Урядом поставлено задачу підвищити розмір заробітної плати, тобто – збільшати й перерахування до ПФУ, а це дасть можливість соціально захистити пенсіонерів.

Розглянуті проблеми функціонування пенсійного страхування та оцінка результатів пенсійної реформи надають підстави стверджувати, що в Україні питання покращення добробуту пенсіонерів поки що не вирішено.

Висновки. Виходячи з результатів дослідження можна стверджувати, що однією із найважливіших складових фінансової системи є система пенсійного страхування.

Головним завданням побудови системи пенсійного страхування є забезпечення максимальної мобілізації наявних у суспільстві фінансових ресурсів та залучення при обґрунтованих потребах їх ззовні, установлення передумов для їх ефективного використання і максимізації на цій основі виробництва ВВП.

Пенсійне страхування відіграє вирішальну роль не лише в соціальному і суспільно-політичному житті країни, а й в її фінансовій системі, впливаючи на формування і перерозподіл грошових ресурсів у регіональному і

галузевому аспектах. Це зумовлює необхідність постійного вдосконалення пенсійної системи у відповідності до потреб суспільства і реального рівня економічних досягнень.

Список літератури

1. Горюк, Н. Розвиток пенсійного страхування в Україні [Текст] / Н. Горюк // Главное. – 2010. – № 13. – С. 14.
2. Деякі питання реалізації Закону України “Про Державний бюджет України на 2010 рік” [Електронний ресурс] : постанова КМУ від 05.05.2010 № 331. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=331-2010-%EF>.
3. Деякі питання соціального захисту окремих категорій громадян [Електронний ресурс] : постанова КМУ від 11.03.2009 № 198. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=198-2009-%EF>.
4. Ульянов, В. Удосконалення пенсійного страхування у фінансовій системі держави / В. Ульянов // Вісник Пенсійного фонду України. – 2009. – № 6(84). – С. 17–19.

Summary

The article is focused on the mechanism of pension insurance as one of the main element of the financial system of the state. The author has explored general problems of pension insurance and suggested ways of solution.

Отримано 15.12.2010

Махмудов, Х.З. Напрями вдосконалення пенсійного страхування як елемента фінансової системи держави [Текст] / Х.З. Махмудов, В.В. Даценко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: збірник наукових праць. – Суми: УАБС НБУ, 2010. – Т. 30. - С. 336-344.